

NOBILITACE A NOVÁ ŠLECHTA V ČESKÝCH ZEMÍCH V 18. STOLETÍ

Výběrový seminář

Jiří Brňovják

Katedra historie & Centrum pro
hospodářské a sociální dějiny
Ostravská univerzita v Ostravě

OBSAHOVÁ STRUKTURA SEMINÁŘE

- Stručné seznámení s historiografií
- Adelsrecht aneb Nobilitační pravomoci habsburských panovníků
- Nobilitační řízení jako byrokratický proces
- Nobilitační písemnosti a jejich diplomatická stránka
- Rekonstrukce konkrétního průběhu nobilitačního řízení
- Heraldicko-sfragistická stránka nobilitačního řízení
- Prosopografický potenciál nobilitačních písemností
- Možnosti editování nobilitačních listin
- Nobilitační spis jako "archivní soubor"

HISTORIOGRAFIE NOVÉ ŠLECHTY

- Dominance studia tradiční šlechty a aristokracie, vliv moderní západní historiografie
  - Srov. historiografické přehledy (zejm. Václav Bůžek), popř. syntetická zpracování šlechty (kol – Věk urozených, Petr Maťa, Ivo Cerman) či výseků dějin českého státu (Velké dějiny zemí Koruny české, Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty, Člověk českého raného novověku)
- Do jisté míry obdobná situace v zahraničí
  - Tradice studia tzv. Adelsrechtu (Rudolf Granichstaedten-Czerva, Berthold Waldstein-Wartenberg, Peter Frank-Döfering, Reinhard Binder-Kriegelstein, Georg Freiherr von Frölichsthal)
  - Vídeňské disertace o nobilitacích hospodařsky činných osob – tzv. Wirtschaftsadel (Peter Mahringer, Brigitte Andel, Renate Komanowitz, Alfred Fessen), rovněž Karl Megner a Peter Wiesflecker
  - Bavorské nobilitace (Erwin Riedenauer) →

- Udílení říšských knížecích hodností – Harry Schlip, Thomas Klein
- Erbovní listiny, heraldika – Gustav Pfeifer, Michael Göbl, Jerzy Michta, Sławomir Górczyński, Hanns Jäger-Sunstenau
- Seznamy nobilitačních kauz: Karl Frank-Döfering, Karl Friedrich von Frank, Hanns Jäger-Sunstenau
- Česká historiografie
  - Tradiční zájem o historicko-právní tematiku (Antonín Gindely, Petr Šlechta Všehrdský ze Všehrd, Bohuš Rieger, Karel Kadlec, Bohumil Baxa, Vladimír Klecanda, Valentin Urfus)
  - Tradiční zájem o heraldické aspekty erbovních/nobilitačních listin (klubové ročenky a bulletiny), rozbor nobilitačních listin, jejich diplomatické stránky a vývoje erbovních miniatur (Tomáš Krejčík, Karel Müller), soupisy a „edice“ erbovních/nobilitačních listin (Tomáš Krejčík, Karel Müller, Jan Županič, Jakub Hrdlička, Michal Fiala aj.)
  - Studenti prof. Krejčíka, nobilitační politika v 18. století (Jiří Brňovják, Zbyněk Žouželka)
  - Sociální dějiny nové šlechty (Milan Myška, Aleš Zářický, Jiří Brňovják)
  - Inkolát a přijímání mezi stavy (Marek Starý, Jiří Brňovják)

ADELSRECHT ANEB NOBILITAČNÍ PRAVOMOCI HABSBURSKÝCH PANOVNÍKŮ

- Pojem Adelsrecht (Granichstaedten-Czerva 1947-1949, Waldstein-Wartenberg 1965, Binder-Krieglstein 2000)
- Nobilitace, Adelung, Nobilitierung, Standeserhebung, Ennoblement, Anoblissement
- Definice pojmu „nobilitace“
  - Užší pojetí
  - Širší pojetí
- Standeserhebung, Standeserhöhung
- Nobilitace jako výsledek výkonu suverénních panovnických práv
- Nobilitací není:
  - Zisk šlechtictví dědictvím po otci
  - Rozšíření či přenesení šlechtictví (spojováno s adopcí)
  - Erbovní strýcovství (Wappenvetter, Wappengenossen, Erb- und Wappenfreunde)

NOBILITAČNÍ PRÁVO NĚMECKÝCH CÍSAŘŮ

- 1338 – první doložená císařská listina
- *iura caesarea reservata* (Reservatrechte) vs. *iura caesarea reservata limitata* (*iura comitialia*)
- 1467 – nařízení Fridricha III. o výlučnosti císařského práva na nobilitaci, exklusivita říšské kanceláře, od 1636 součástí volebních kapitulací
- Kapitulace Leopolda I. z 1658 – nobilitace nesmí narušovat zeměpanská práva říšských knížat
- Nobilitace ≠ získání členství mezi říšskými stavy (Reichsstandschaft, Reichsstände)
- **Říšští vikáři** (Reichsvikare, vicarii/provisores imperii)
- Nobilitační aktivity bavorského kurfiřta Karla Teodora Falcko-Bavorského jako říšského vikáře roku 1790

DELEGOVÁNÍ CÍSAŘSKÉHO NOBILITAČNÍHO PRÁVA

- Dočasné vykonávání císařských nobilitačních pravomocí
- Říšští správci
- 1422 mohučský arcibiskup Konrád III. von Dhaun
- Arcivévoda Ferdinand (Ferdinand I.)
- Císařští palatinové (říšská falckrabata (comes palatinus sacrae Romanae Imperii, Hofpfalzgraf)
  - Menší komitiva (comitiva minor)
  - Větší komitiva (comitiva maior) – právo udělovat nejnižší šlechtický titul (Adelstand)
- Prokop z Rabštejna – pol. 15. století
- Albrecht z Valdštejna (1622/1623), Eggenberkové (1624), Ditrichštejnové (1629), Slavatové z Chlumu a Košumberka (1630), gundakarovská linie Lichtenštejnů (1633, konf. 1653 a 1719), Schwarzenberkové (1671)

DELEGOVÁNÍ CÍSAŘSKÉHO NOBILITAČNÍHO PRÁVA

- Žďárští ze Žďáru, Trčkové z Lípy, Lažanští z Bukové, Černínové z Chudenic či Pachtové z Rájova
- Tomáš Pěšina z Čechorodu 1668
- Děkani budyšínské kapituly u sv. Petra
- InSTITUTE v Říši a „starorakouských“ dědičných zemích
  - Univerzity: Helmstedt, Rostock, Ingolstadt, Innsbruck aj.
  - Fakulty – FF Vídeňské univerzity
- nobilitace „de Lauro“ – privilegium Leopolda I. z roku 1680 pro jezuitský Svatováclavský seminář na Starém Městě pražském
  - Jednotný erb a přídomek „de Lauro“
  - 1776 zákaz těchto nobilitací
  - 1781 omezené obnovení
  - 1783 zánik semináře

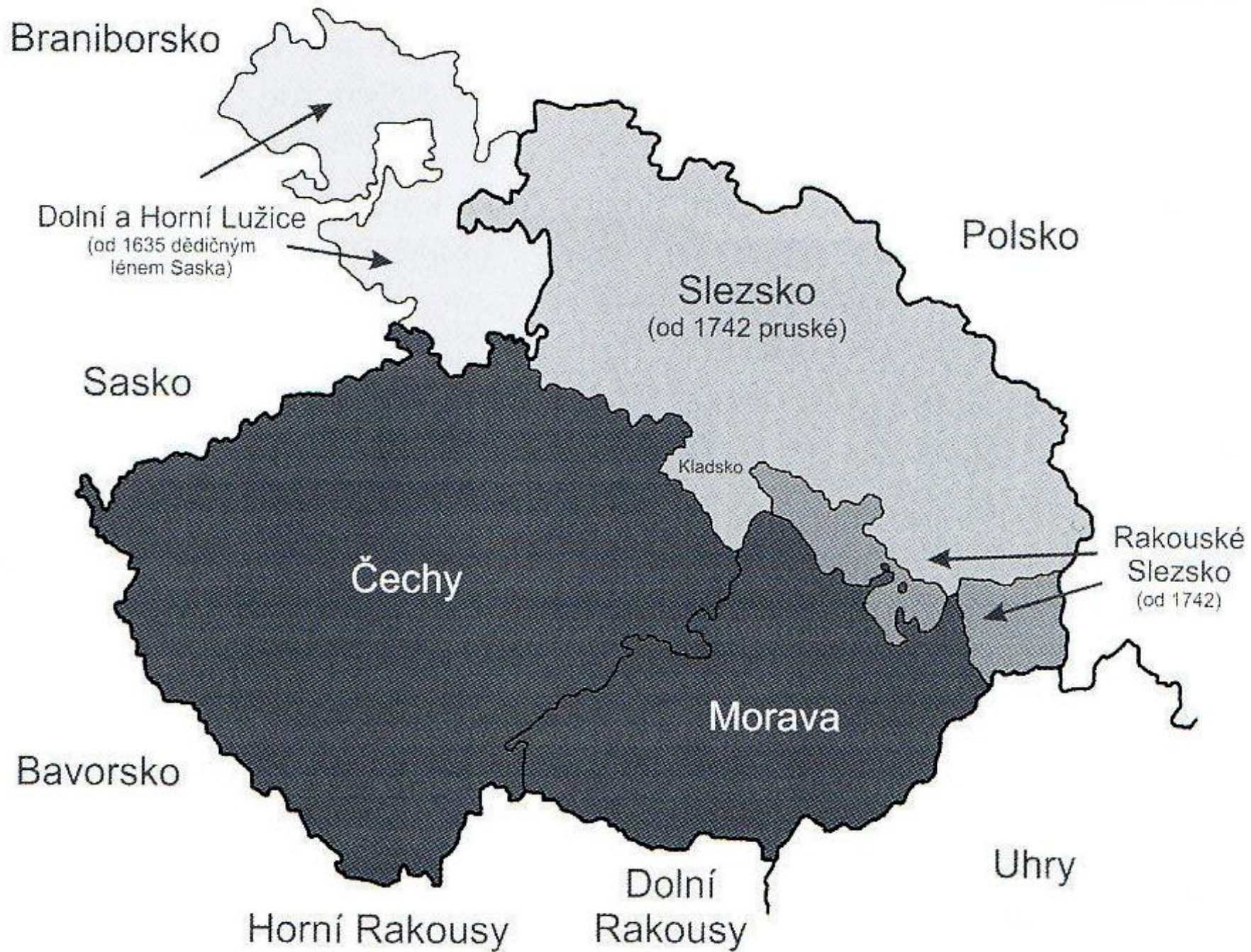
NOBILITAČNÍ KOMPETENCE RAKOUSKÝCH ARCIVÉVODŮ

- 1453 – privilegium císaře Fridricha III. – nobilitační kompetence v plné šíři s výjimkou knížecích titulů
  - 1473 akceptováno říšským sněmem
  - 1530 potvrzeno Karlem V.
  - Participace na říšské nobilitační pravomoci
  - Cca od poloviny 16. století – již zeměpanské nobilitace
  - Srov. volební kapitulaci Ferdinanda III. z roku 1636
- Spor o nobilitační kompetence dvorské kanceláře s říšskou kanceláří
  - Dohody 1742, 1745, 1773 (punktace)

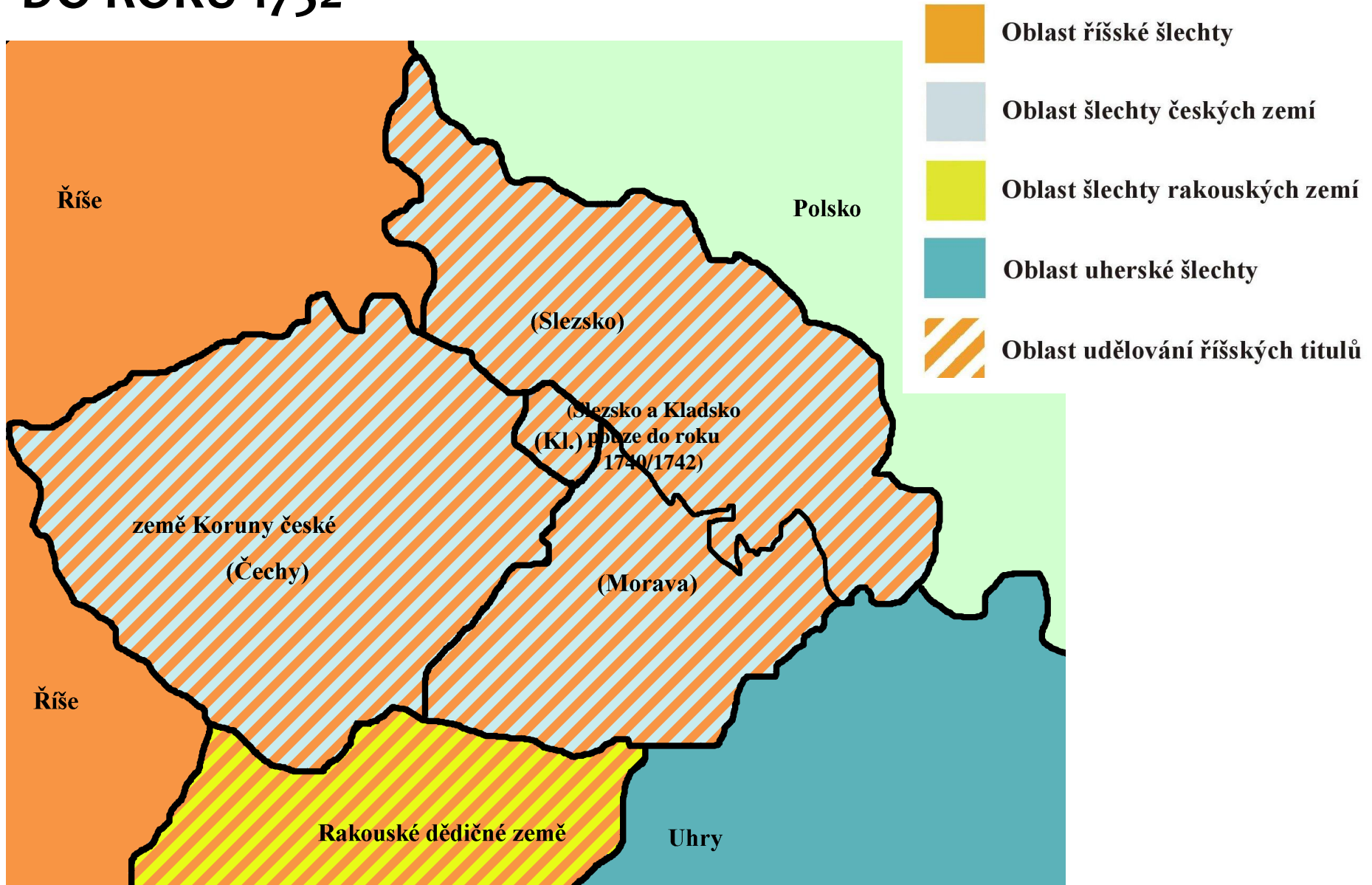
ZEMĚPANSKÉ NOBILITACE, NOBILITAČNÍ PRÁVO ČESKÝCH PANOVNÍKŮ

- Výkon nobilitačních práv říšských knížat
  - Biskupové v Tridentu, Brixenu či Salcburku
  - Bavorští vévodové – od poloviny 17. století
  - Nobilitační aktivity říšských knížat mimo území SŘŘ – braniborská markrabata jako pruští vévodové, resp. králové (1701)
  - Hannoverští kurfiřti (1692) jako britští králové (1714)
- Nobilitační kompetence českých králů
- Specifické postavení českého státu vůči SŘŘ
- První česká erbovní listina 1339
- Rozvoj nobilitační praxe – od nástupu Habsburků
- České provenienční znaky
- Obnovená zřízení zemská 1627/1628
- Česko-říšská kancelářská dohoda (konvence) z roku 1746 →

- Administrativní reforma 1749
  - Zánik samostatných kanceláří české a rakouské → Directorium in publicis et cameralibus → jeho nástupci (dvorská kancelář)
  - Vznik jednotných dědičných zemí
- 1752 nařízení o jednotné formě listin pro dědičné země + jednotná velká znaková pečeť (zavedena 1753) → šlechta dědičných zemí (erbländischer Adel)
- Kontinuita české nobilitační pravomoci po roce 1752
  - Česká královská hodnost
  - České knížecí tituly, povyšování panství na vévodství + poskytování vévodského titulu – dopad na tzv. sujets mixtes
- 1804 vznik rakouského císařství
- Do 1807 samostatné haličské šlechtické tituly
- 1812/1814 ustanovení o nadřazenosti císařského titulu
- Kolem 1810 – změna ve formulářích listin – šlechtické tituly rakouského císařství (des österreichischen Kaiserreichs / Kaiserstaates) → šlechta Rakouského císařství / rakouská šlechta (österreichischer Adel)

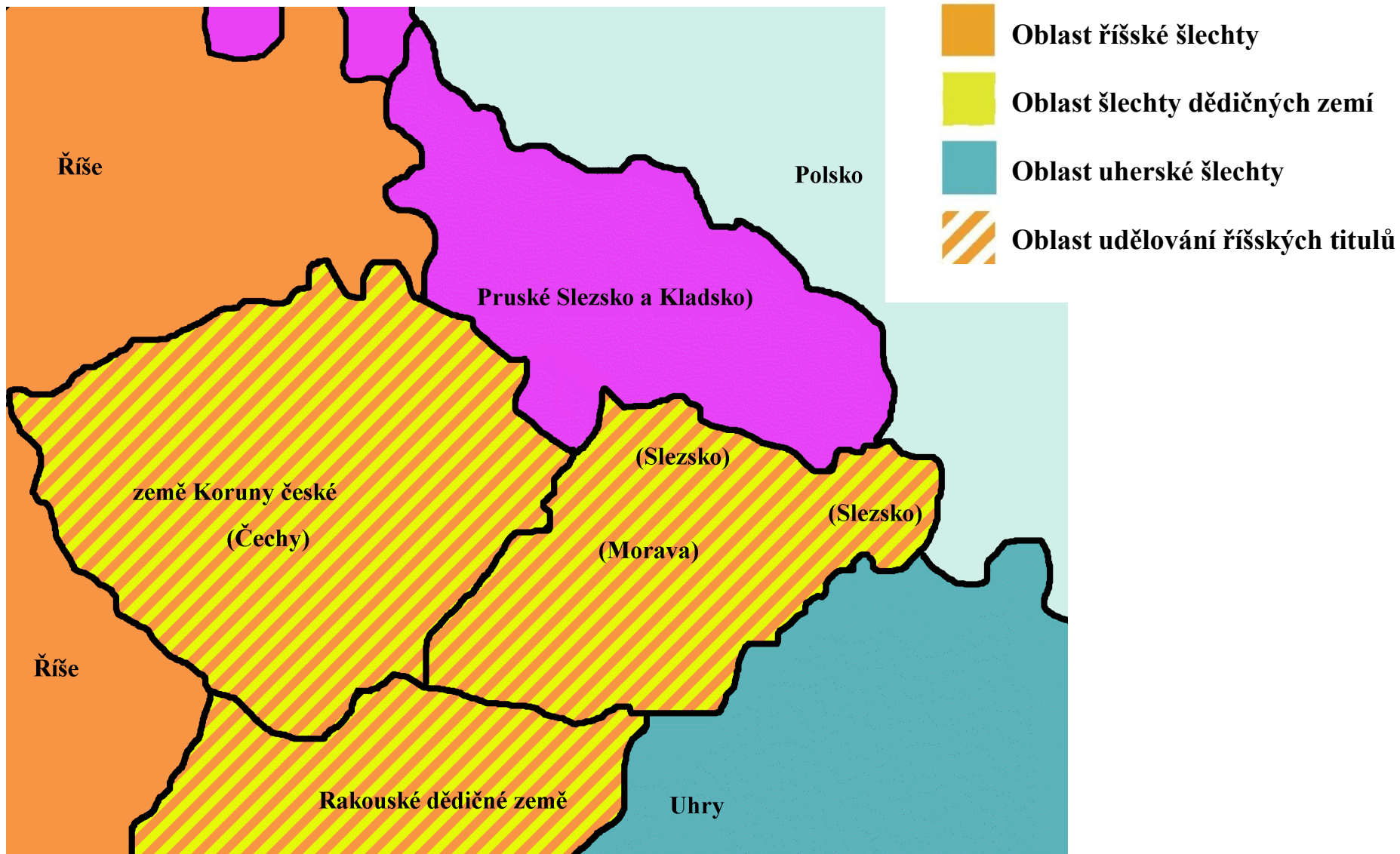

ŠLECHTICKÉ SYSTÉMY V HABSBURSKÉ MONARCHII DO ROKU 1752

ŠLECHTICKÉ SYSTÉMY V HABSBURSKÉ MONARCHII OD ROKU 1749 RESP. 1752

- Ochrana českých šlechtických titulů
  - Konfirmace / nostrifikace
  - 1681 a 1707 – trestání neoprávněného užívání šlechtických prerogativů, rovněž proti palatinským nobilitacím
  - Regulace česko-říšskou konvencí 1746

NOBILITAČNÍ PRÁVO OD POLOVINY 19. STOLETÍ

- Revoluční léta 1848–1849 – zánik stavovských zřízení
  - Zánik stavovských a patrimoniálních privilegií
  - Šlechta = „občané s tituly a erby“
- Nobilitační právo českých rakouských císařů
  - Pillersdorfova ústava – duben 1848
  - Návrh ústavy podle kroměřížského sněmu – červenec 1848
  - Ústava z března 1849, suspendována v prosinci 1851
  - Schmerlingova ústava – únor 1861
  - Prosincová ústava 1867

ZÁNİK NOBILITAČNÍHO PRÁVA RAKOUSKÝCH CÍSAŘŮ

- V souvislosti s rozpadem habsburské monarchie a vznikem nástupnických států
- Československo
  - zákon z 10. 12. 1918 – zákaz užívání šlechtických atributů
  - Zákon z 10. 4. 1920 – konkretizace trestních postihů
  - 1939 – protektorátní vláda obnovila užívání šlechtických titulů, anulováno po osvobození
- Rakousko
  - Nobilitační právo i užívání šlechtických atributů zprvu ponecháno
  - Kontinuita i po abdikaci Karla I. 11. 11. 1918 a vyhlášení republiky 12. 11. 1918
  - Odstranění – 3. 4. 1919 + vysoké postihy
  - Maďarsko – formální pokračování (formální monarchie)
- Německo
  - Šlechtické přídomky ponechány (součást občanského jména)

NOBILITACE, PANOVNICKÁ MOC A STAVOVSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Předbělohorské období

- Stratifikace šlechty – vyšší (panský stav), nižší (rytíři, vladykové, panoši atd.)
- Erbovní listiny – panovnické nadání šlechtických atributů
- Přijetí mezi stavy – na základě vůle a ochoty stavů samotných + jistá forma kooperace panovníka (erbovní list/Wappenbrief, doporučení, u cizinců povolení k usazení v českých zemích)
- Pozvolné pronikání šlechtických listin (Adelsbriefe) z rakouského/říšského prostředí
- Snahy o aplikaci říšské titulatury

Pobělohorské období

- Právní „vakuum“ v letech 1620–1627/1628 – větší prostor pro pronikání říšské titulatury
- Obnovená zřízení zemská (1627/1628)
  - Právní kodifikace výhradního práva panovníka na udílení šlechtických titulů
  - Legalizace říšské titulární struktury
  - Monopol nad kontrolou vertikálního pohybu ve stavovské společnosti – tradice zachována s rezervací panovnického práva rozhodnout podle vlastní vůle
- Reskript z roku 1629
  - Rozlišení mezi erbovní listinou (Wappenbrief) a šlechtickou listinou (Adelsbrief → Grad und Stand des Adels)
- 1640 Deklaratoria a novely (1650 přijata na Moravě) – potvrzení

		1) prostý šlechtický stav ([einfacher] Adelstand)
„stavovská“ šlechta	(nižší šlechta)	2) rytířský stav (Ritterstand): - rytíři ([neuer] Ritterstand) - starožitný rytířský stav (alter Ritterstand)
	(vyšší šlechta)	3) stav svobodných pánů/panský stav (Freiherrstand/Herrenstand): - svobodní páni ([[neuer] Freiherrstand/Herrenstand) - starožitný stav svobodných pánů (alter Freiherrstand/Herrenstand) 4) hraběcí stav (Grafenstand) 5) knížecí stav (Fürstenstand), popř. vévodský titul (Herzogstitel)

**Titulární stratifikace české šlechty ustálená v druhé polovině 17. století
(řazeno vzestupně)**

PŘIJÍMÁNÍ MEZI STAVY V OBDOBÍ PO VYDÁNÍ OZZ

- Základní norma – Obnovená zřízení zemská
  - Zakupování deskových statků pouze s panovnickým povolením (Consens), časem toto právo nazýváno jako **inkolát**
  - **Přísaha** dědičné poddanosti panovníkovi (Erb-Huldigung, Erb-Huldigungs-Ayd, juramentum fidelitatis)
  - **Revers** k zemi – písemný slib zachovávat současná i budoucí panovnická nařízení a zemská práva a zřízení
- Deklaratoria a novely 1640/1650 – precizování systému formalizovaného přijímání mezi stavy = **habilitace v zemi**
- Evidence ve specializovaných kvaternech českých a moravských zemských desk
- Pozdější vývoj – podřízení vybraných duchovních a olomouckých manů inkolátním, resp. habilitačním pravidlům
- Snaha sjednotit slezské poměry s českými a moravskými

- 1781 zrušení juramenta fidelitatis Josefem II.
- Přelom 18. a 19. století – uvolňování inkolátních pravidel, současně deklarování potřeby uchovat proces habilitace v zemi
- Kolidování s Všeobecným občanským zákoníkem
- Revoluční léta 1848/1849
  - zánik stavovského zřízení
  - zánik reversů k zemi
  - Konec udílení inkolátů – definitivně odstraněno ministerským nařízením z 1849 (přestal být podmínkou pro nákup deskových statků) a panovnickými nařízeními 1852 a 1853

(EXKURZ)

- Nobilitace mužů a žen
- Nobilitace nekatolíků a tzv. slezský inkolát
- Nobilitace židů / Židů (Jakub Bassevi 1622, Jáchym Popper 1790)

**Děkuji za Vaši (trpělivou)
pozornost!**

Jiří Brňovják